

¹С.М. Иманқұлова , ²А.Т. Аширова ,

^{1,2} әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценттері, ф. ғ. к.,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: isalta_69@mail.ru; anara_314@mail.ru

ОҚУЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕГІ НЕГІЗГІ ҚҰРАЛ РЕТІНДЕ

Аңдатпа. Мақалада заманауи цифрлық технологиялар мен ақпараттық жүйелердің дамуына байланысты білім беру мазмұнын қайта қарап, оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендерге қойылатын талаптарға сай әзірлену барысы айтылады. Автор қазіргі техника дамыған заманда оқулық та қайта қаралып, жаңаша көзқарас, жаңаша сарынмен жазылуы керектігіне тоқталады. Қазақ тілі оқулықтары мен оқу құралдарына шолу жасалады. Бүгінгі таңда оны әзірлеудегі мәселелер, оқулықтың қызметі мен оған қойылатын талаптар талданады. Себебі қазіргі ақпарат ағынында тіл үйренушінің өзіне қажетті білімді қалай игеріп жатқаны, оның нәтижесінің қаншалықты маңызды екенімен бағаланады. Адамның білімі, әлеуметтік белсенділігі, кәсіби қызметі – барлығы өзара байланысты қарастырылатын болашақтағы білім беру жүйесіндегі мәселелер әрбір жеке тұлғаны тек академиялық жетістіктеріне қарап емес, басқа да қырлары бойынша кешенді бағалауға мүмкіндік береді.

Ал осындай күрделі де қиын мәселе қазақ тілінің оқулығында қалай көрініс тауып жатыр, сапасы көптің көңілінен шыға ма, жаңадан баспадан шығып жатқан кітаптар көпшілікке қолжетімді ме деген мәселе туындайды. Оқулықтың мазмұны жалпыға қолжетімді ақпараттардың берілуі мен ескірген кертартпа жаттығуларды өңдеуге емес, шығармашылық ойлауға жетелеуі керектігі сөз етіледі.

Түйін сөздер: білім беру, жаңа парадигма, қазақ тілі оқулығы, оқу құралдары, әдістемелік кешендер, электронды оқулық.

¹S.M. Imankulova, ²A.T. Ashirova,

^{1,2} Candidates of Philological Sciences, A/Professors of al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: isalta_69@mail.ru; anara_314@mail.ru

The textbook as the main means of learning

Abstract. The article deals with the revision of the content of education with the development of modern digital technologies and information systems and the development in accordance with the requirements for textbooks and educational and methodical complexes. The author notes that in the era of modern technology textbook should be revised and written in a new way. The review of textbooks and manuals on the Kazakh language is carried out. The problems of development of the textbook and manuals, functions of the textbook and requirements to it for today are analyzed. Since in the modern information flow, the development of the necessary knowledge of the student is evaluated by the importance of its results. All interrelated issues in the system of future education, such as Education, social activity, professional activity of a person allow a comprehensive assessment of each person not only on academic achievements, but also on other aspects.

Such issues as the reflection of these complex problems in the textbooks of the Kazakh language, the level of quality of textbooks, the availability of new editions of books are considered. It is noted that the content of the textbook should lead to the development of creative thinking, and not to the processing of outdated exercises and the transfer of publicly available information.

Key words: education, new paradigm, textbooks of the Kazakh language, manuals, methodical complexes, electronic textbooks.

¹С.М. Иманқұлова, ²А.Т. Аширова,

^{1,2} к. ф. н. доценты Казахского национального университета имени аль-Фараби,
Қазақстан, г. Алматы, e-mail: isalta_69@mail.ru; anara_314@mail.ru

Учебник как основное средство обучения

Аннотация. В статье говорится о пересмотре содержания образования с развитием современных цифровых технологий и информационных систем и разработке в соответствии с требованиями, предъявляемыми к учебникам и учебно-методическим комплексам. Автор

отмечает, что в эпоху развития современной техники учебник должен пересматриваться и быть написан по-новому. Проводится обзор учебников и учебных пособий по казахскому языку. Анализируются проблемы разработки учебника и учебных пособий, функции учебника и требования к нему на сегодняшний день. Так как в современном информационном потоке освоение необходимых знаний обучающегося оценивается важностью его результатов. Образование, социальная активность, профессиональная деятельность человека – все взаимосвязанные вопросы в системе будущего образования позволяют комплексно оценивать каждую личность не только по академическим достижениям, но и по другим аспектам.

Рассматриваются такие вопросы, как отражение этих сложных проблем в учебниках казахского языка, уровень качества учебников, общедоступность новых изданий книг. Отмечается, что содержание учебника должно приводить к развитию творческого мышления, а не к обработке устаревших упражнений и передаче общедоступной информации.

Ключевые слова: образование, новая парадигма, учебники казахского языка, учебные пособия, методические комплексы, электронные учебники.

Кіріспе

Заманауи цифрлық технологиялар мен ақпараттардың дамуы білім беру мазмұнын қайта қарауды қажет етеді. Технологиялық өзгерістердің жылдамдығы бұдан бірнеше жылға қарағанда едәуір өсті, соған сай ақпараттар көлемі де бірнеше есеге ұлғайды. Ал сондай ақпараттың көлемді бөлігін тиімді түрде ұсына алатын, оны жоғарғы деңгейде игерте алатын және практикада бекіте алатын білім беру ресурстарына, соның ішінде оқулықтармен оқу құралдарына сұраныс артты.

Жылдам өзгеретін ақпараттар ағымына оқулықтың мазмұны да, қызметі де сай келуі тиіс. Оқулық – білім беру мақсатында оқу бағдарламасы мен дидактикалық талаптарға, аудиторияның дайындық деңгейі мен жас ерекшелігіне сай жүйелі түрде жаңарып отыруы керек. Сондай-ақ қазіргі таңдағы ақпараттың көптеп енуіне орай оқулық білім алудың жалғыз көзі болып табылмайтынын да ескеруіміз керек.

Ғалымдардың зерттеулері бойынша, білім беру жүйесі болашақта түбегейлі өзгермек. Білім алушы ақпараттар ағынында адасып кетпей, өзіне қажетті материалдарды жүйелеп, сұрыптап ала білуі, яғни білім мен ресурстарға қолжетімділік мүмкіндігімен анықталады. Яғни, қазіргі ақпарат ағынынан өзіне қажетті білімді қалай игеріп жатқаны, оның нәтижесінің қаншалықты маңызды екенімен бағаланады.

Жаппай білім мен дағды бірінші кезекте автоматтандырылған жүйе арқылы (бірінші кезеңде – аралас онлайн/оффлайн формат арқылы, әрі қарай толық автоматтандырылған тәлімгер-жүйемен жұмыс арқылы) беріледі. «Тікелей бетпе-бет» білім өте қымбатқа түседі, негізінен ұзақ білім алу түрінде емес, қысқа қарқынды сессия түрінде ұйымдастырылады. Білім алудың мазмұны жалпыға қолжетімді

ақпараттардың берілуі мен ескірген кертартпа жаттығуларды өңдеуге емес, шығармашылық ойлауға жетелейді.

Адамның өмірінің алғашқы жылынан соңына дейін шеберлігі мен жетістіктерін бағалау күзіндетілігі қалыптасады. Адамның білімі, әлеуметтік белсенділігі, кәсіби қызметі – барлығы өзара байланысты қарастырылады. Бұл әрбір жеке тұлғаны тек академиялық жетістіктеріне қарап емес, басқа да қырлары бойынша кешенді бағалауға мүмкіндік береді (Luksha P., Peskov D: 2013).

Қазірдің өзінде оқу процесін бақылау мен бағалаудың түрлі параметрлері енгізіліп келеді. Болашақта оның барысын объективті психофизиологиялық параметрлер (онлайн нейроинтерфейстер мен биомониторлар) арқылы бағалауға мүмкіндік туады. Білім жетістіктерін бағалау «квест ойын динамикасы» сияқты үздіксіз бағалау процесіне құрылады. Яғни, адамның күні бойы істеген ісі, кәсіби шеберлігі, саламатты өмір салтын ұстануы, әлеуметтік белсенділігі және т.б. онлайн параметрлер бойынша бағаланады.

Оқу процесін жүргізуші тарапынан білімнің жеке стилін анықтау құралдары, тапсырмаларды орындаудың жұмыс қарқыны, білім алушыны оқуға тарту т.б. құралдар дамиды болады. Білім алушы тарапынан оқу процесінің қызықтығын, толықтығын, жан-жақтылығын және қолжетімділігін шынайы бағалау мүмкін болады. Бұл оқу процесінің таралуына мүмкіндік беріп, өз бетінше білім алуды жеңілдетеді (www.refuture.me).

Бұл айтылғандардың біразы білім беру жүйесіне қазірдің өзінде ене бастады, әрине болашақта да атқарылатын міндет болмақ.

Осыған орай оқытушыға да көптеген міндеттер жүктеледі: кәсіби біліктілігін үнемі арттырып отыру, оқу үрдісіне қойылатын жаңа та-

лаптарды орындау, сапалы, заманауи оқулықтар мен оқу құралдарын жазу және т.б.

Эксперимент

Болашақ ұрпаққа сапалы білім беру, рухани тәрбиені бойларына сіңіру үшін заманауи сұранысқа ие, сапалы оқулықтар мен оқу құралдарын әзірлеу – ең негізгі мәселе болып табылады. Әсіресе, рухани байлығымыздың түп негізі – мемлекеттік тілді құрметтей білетін, қазақ тілінде өз ойын еркін де, сауатты жеткізе білетін ұрпақ тәрбиелеу ұстаздарға аманат етіп тапсырылатын үлкен жауапкершілік. Себебі тіл мамандары қазақ тілінің бай әлеуетін болашаққа жеткізетін, тіліміздің ғылыми-теориялық негізін, практикалық ізденістерін дамытатын бірден-бір алтын көпір.

Қытайдың атақты философы Конфуций: «Егер де маған ел басқару мүмкіндігі туса, ең алдымен сол елдің тіл мәселесін қолға алар едім. Себебі тіл бірлігі болмаса, пікір бірлігі болмайды және идеология дұрыс жүргізілмейді. Идеология дұрыс жүргізілмей, ортақ түсіністік таппаған елде бірлік болмайды. Сондықтан бәрінен де бұрын адамдар арасындағы бірлікті ұстап тұрған тіл мәселесі маңызды», – деп тілдің басқа ұлттық құндылықтардан бір саты биік тұратынын ерекше атап көрсеткен екен (N.Elmuratov. *Til – ult tutastyhgynyn tughyry*. <https://egemen.kz/article>).

Қазіргі таңдағы тілді меңгерудің озық тәжірибелеріне зер салып қарасақ, тіл үйренушілердің өздігінен ізденуіне, алған білімін нақты тәжірибеде қолдана алуына бағыттайтын жаңа технологиялардың белсенді түрде енгізіле бастағанын айтуға болады. Мұндай тұлғалық-бағдарға негізделген білім беру жүйесіне басымдылық берілуі инновациялық технологияларды кең түрде зерттеп, оларды оқыту үдерісіне біліктілікпен батыл енгізудің қажеттігін талап етеді. Бұл өз кезегінде жеке тұлғалық мәдениет пен танымдық-практикалық қабілеттерді қалыптастыруға мүмкіндік беретін осы бағыттағы ізденістерді кеңейтудің және сол технологияларды ғылыми тұрғыдан жан-жақты зерделеп зерттеудің көкейкестілігін дәлелдейді. Ол үшін тіл мамандарына түпкілікті нәтижеге әкелетін тиімді оқыту технологиясын тандап, оның оңтайлы шешімін табатын сара жолда ізденімпаздық қажет.

Өздеріңізге белгілі, дәстүрлі білім беру жүйесіндегі шыққан қазақ тілі оқулықтары өз кезеңіндегі ең тиімді білім берудің таптырмас құралы болды. Бұрынғы классикалық үлгідегі

«Қазақ тілі» оқулықтары мен оқу құралдарын ашып қалсаңыз, тілге қатысты ережелер, оған машықтандыратын жаттығулар, оны бекітетін ұғым мен түсініктер мол болатын. Бірден қазақ тілі пәнінің мақсат-міндетіне сай жазылған дүние екендігі аңғарылып тұратын. Ол оқулықтардың тиімділігі сол – барлық пәндер бойынша іргелі білімге қол жетті, оқулықтармен бірнеше буын өкілдері оқыды, кітап мазмұны ондаған жылдар бойы өзгермеді, тұрақты болды. Әрбір басылымда кеткен кемшіліктер түзеліп отырды. Алайда ол кезеңде қазіргідей ақпараттар ағыны толассыз болған жоқ, сондықтан білім берудегі негізгі құрал – оқулық болды.

Өзге тілді аудиторияға мемлекеттік тілді үйрету мәселесімен айналысып жүрген ғалымдар, зерттеушілер көптеп саналады. Олардың әрқайсысы қазақ тілін оқытудың түрлі мәселелерін жан-жақты қарастыра жүріп, қазақ тілінің дамуына үлкен үлес қосты. Атап айтқанда, Ш. Сарыбаев, Ы. Маманов, Ғ. Беғалиев, С. Жиенбаев, Т. Аяпова, Ш. Бектұров, К. Сариева, А. Жүнісбеков, Ф.Р. Ахметжанова, М. Жанпейісова, Ф. Оразбаева, Қ. Бітібаева т.б. Аталған ғалымдар қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде оқытудың негізін қалап тіліміздің сақталуына, дамуына, таралуына жол ашты.

Мысалы, 1989 жылы Х. Қожахметованың «40 уроков казахского языка», 1994 жылы Ш. Бектұров пен А. Бектұрованың «Қазақ тілі» оқулығы, 1998 жылы Т. Аяпованың «Қазақ тілі» деп аталатын үш кітаптан тұратын кешенді оқулығы және т.б. оқулықтар сол кезең үшін таптырмас құрал болды, қаншама буын осы ғалымдардың еңбектерін оқып қазақ тілін меңгерді.

Ал қазіргі жаңартылған білім беру оқулықтардың жаңа мақсатқа сай мазмұнын, қызметін, оқу материалдарын берудің әдістемесі мен тәсілдерін айтарлықтай өзгертуді, яғни жаңғыртуды талап етеді. Себебі кез келген мәліметті кез келген жерде алу мүмкіндігі үлкен көлемдегі оқу материалына қолжетімділікті қамтамасыз етіп отыр. Жылдам өзгеретін ақпараттар ағымына оқулықтың мазмұны да, қызметі де сай келуі керек.

Осындай жағдайда оның қызметі қандай болуы керек? деген сұраққа жауап іздейік.

Оқулықтың ең бірінші қызметі – *ақпараттылық*. Алдымен алынған ақпараттар экстралингвистикалық, аксиологиялық тұрғыдан («Адам – Тіл – Қоғам – Мәдениет – Өлем») таңдалуы қажет. Демек, тілді қоғамның, мәдениеттің дамуымен байланыстыра қарастыру.

Тілдің өмір сүру ортасы, яғни қоғамдағы ортаның ғылымы, экономикасы, техникасы дамыған сайын, тілі де өркендей береді. Тілдік қарым-қатынас, байланыс арқасында жаңа сөздер, сөз тіркестері пайда болады, қолданысқа түседі. Сөздік қор артады. Осындай сөз, сөз тіркестерін тілдің ішкі заңдылығына сай дұрыс дыбыстау, дұрыс қолдану қазақ тілінің болмысына әсерін тигізеді. Сондықтан ақпараттық-танымдық материалдар оқулықтарда сұрыпталып, талдаудан өтіп барып берілгені жөн.

Оқу бағдарламасына сай таңдалынған материалдардың мазмұны білім алушыларға рет-ретімен, анық баяндалуы және қолжетімді болуы керек. Оқулық мазмұны білім алушыны ізденістерге жетелейтін, практикалық қабілеттерін қалыптастыратын тапсырмалардан, жобалардан тұруы қажет. Таңдалып, сұрыпталған ақпаратта тілдік білімді жетілдіретін жаттығулар, тіл ұстарту жұмыстары, тапсырмалар мол болуы керек (Қазіргі оқулық, оқу құралдарындағыдай физика, химия, математика және т.б. кез келген салаға қатысты мәтіндерден гөрі сөз мәдениеті, тілдік қарым-қатынасқа, тілдік элементтерге негізделген ақпараттардың мол болғаны қажет-ақ. Тілді оқытудағы ең басты мақсаттан ауытқымау керек). Ақпарат мазмұны шынайы болуы керек. Қазіргі таңдағы білім алушы цифрлық қондырғылардың көмегімен кез келген жерде, кез келген көлемде және қолайлы түрде қарама-қайшылыққа толы сан алуан мазмұндағы ақпаратқа қол жеткізеді. Педагог ақпараттар ағынына сыни тұрғыдан қарап, шынайы құнды мәліметтерді қажетсізінен ажыратып алуға көмектесуі керек.

Қазіргі қазақ тілі оқулықтары мен оқу құралдарында жоғарыда аталған қызмет мүмкіндігінше қарастырылған. Соңғы еңбектерде тілді таныммен байланыстыра қарау, тілдің коммуникативтік, когнитивтік, прагматикалық қызметтеріне мән берілген. Ақпараттар жеткілікті, жан-жақты. Алайда, мәтін таңдауда, сұрыптауда кемшіліктер кездеседі. Ғылым мен техниканың артқан заманында мәтін қызметін, негізгі қасиетін, маңыздылығын түсіну, оны қарым-қатынастың негізгі өңдеу нысаны етіп алу үшін зерттеу жұмыстарын жасау қажеттілігі туындайды.

Екінші қызметі – *жүйелілік*. Білім алушы оқулықтағы ақпараттың қандай бөлігі маңыздырақ екенін, қайсысы оңай игерілетінін, қайсысы қосымша екенін өздігінше ұғына алуы керек. Сабақ арасындағы байланыс, сабақтастық сақталуы керек. Алдында өткен сабақтағы тілдік

материалдар келесі сабақтарда қайталау түрінде болса да көрініс табуы керек. Тілді үйретуге арналған материалдар деңгейге сай сұрыпталуы, жүйелі түрде берілуі керек. Грамматикалық тапсырмалар да, лексикалық тапсырмалар да белгілі бір жүйемен реттелуі керек.

Қазіргі орыс аудиториясына арналған оқу құралдарын ашып қалсаңыз, қазақ тіліне арналғанын, болмаса басқа пәнге арналғанын ажырату қиын. Тілді меңгертуге алған лексикалық тақырыптар барлық саланы қамтиды: информатика, тарих, биология, география, физика, химия, математика және т.б. Ал сол пәндердің мазмұнын қарасаңыз, тілге арналған материал таппайсыз. Алдыңғы буын өкілдері сияқты тілдің жан-жақты қырларын ашатын тақырыптарды неге алмасқа? Неге аспан әлемі, географиялық кеңістік, болмаса физикалық шама, элементтердің химиялық қасиеттері қазақ тілі оқулығында жүруі керек? Ол мақсатқа арналған «Кәсіби қазақ тілі» бар, осы пәнде әр саланың өзіне тән лексикасы, терминологиясы қарастырылады.

Ал грамматикалық тақырып пен лексикалық тақырып арасында жүйелілік аса сақтала бермейді. Мәтін грамматикалық құрылымдарды меңгерту, коммуникация орнату және т.б. үшін беріледі. Сондықтан сол грамматиканы түсіндіріп, оның мәнін ашу үшін мәтін соған ыңғайлап, сұрыпталып, өңделуі керек. Алдыңғы аға буындардың еңбектеріндегі сияқты тіл ұстарту, жаттықтыру жұмыстары жыл өткен сайын азайып барады. Сыни ойлау, жағдаяттық тапсырмалар тек тілді белгілі бір деңгейде (B1) меңгерілген соң берілсе де жетеді.

Оқу құралының әдістемелік аппараты да интерактивті тәсілдерге бейімделген, ал иллюстрациясы тартымды, жоғары эстетикалық талаптарға сай болуы керек. Қазіргі білім алушының аудиовизуалды қабылдау, клиптік тұрғыда ойлау жүйесі жоғары екені ескерілуі қажет. Демек оқулықпен ғана жұмыс істей бермей, қазақ тіліне арналған интернет-сайттарды да (kaz-tili.kz; til.gov.kz; tilalemi.kz; emle.kz; termincom.kz; mtdi.kz; atau.kz; sozdik.kz; www.lugat.kz; soylem.kz) және т.б. пайдалану тиімді болмақ.

Үйретушілік және бақылаушылық. Қазіргі заманның мұқтажына жауап беретін білім берудің мақсаттары ЮНЕСКО-да «Білім беру барлығы үшін» қозғалысының «Төрт бағаны» ретінде сипатталған, атап айтқанда: өмір сүруді үйрену; тани білуді үйрену; істей білуді үйрену; қатар өмір сүруді үйрену. Оқулықта өмірдің шынайы бейнесі көрініс табуы және ол сенімді

ақпаратқа құрылғаны дұрыс. Өмірде басқа, кітапта басқа ақпараттарды игеру тіл үйренуші үшін өмір сүру барысында қиындық туғызатыны рас. Яғни, аутентті материалдарға мән берілгені жөн. Сол материалдар арқылы тіл үйренуші ойланады, салыстырады, өз бетінше талдау жасайды. Ненің дұрыс, ненің бұрыс екенін үйренеді. Қазіргі оқулықтарда кездесетін «Шегенің ізі», «Кофе туралы» тәмсіл, «Әке мен бала», «Қисық ағаш» сияқты мысалдар соның айғағы. Оқулық арқылы білім алушы осы нәрселерге қол жеткізуі, өзін-өзі бақылауды жүзеге асыруы керек. Ал оқулық авторы мұндай материалдарға қол жеткізуі үшін ізденуі керек. Оған шығармашылықпен айналысатын уақыт керек. Қазақ тілі оқулықтары, оқу құралдары авторлары профессор З. Күзекова мен профессор З. Ерназарованың кітаптарында мәтін тандау, материалдарды жүйелеп беру өте сәтті берілген, үлгі аларлық дүниелер жеткілікті.

Бағыттаушылық және ұйымдастырушылық қызмет. Ақпараттарды игеру мен жүйелеу білім алушыдан белгілі бір шеберлік пен дағдыны талап етеді: оқулық жүйелі ақпаратты қана қамтымайды, сонымен бірге оны қабылдау, меңгеру және қолдануға да оқытады. Оқулықтағы тапсырмалар дайын күйінде беріле салмай, оқушыға бағыт беру мақсатында, іздену мақсатында құрылса тиімділігі артады.

Лингвистердің пайымдауынша, қазіргі оқушы материалды зейін қоя тындай алмайды; материалды жаттай алмайды және ұзақ есте сақтай алмайды; салыстыру және талдау жасауда қиналады; тез шешім шығару мен тұжырым жасауда қиналады. 72%-ы – заттың құбылыстың негізгі белгілерін атай алмайды, 80%-ы – өз ойын тұжырымдап бере алмайды, 70%-ы – берілген статистикалық мәліметтер бойынша қорытынды жасай алмайды екен. Осындай кемшіліктерді болдырмау үшін тілдік тұлғаның бар ынтасын, назарын аудартатын, ойын бір ортаға шоғырландыратын тапсырмалар мен жаттығуларды қарастыру қажет. Орыс аудиториясы түгілі қазақ бөлімінің білім алушыларының өзі осындай кедергілерге жолығатыны аян. Сондықтан қазіргі заманға сай визуалды тапсырмалар: сызба, тірек, анимация т.б. түрде, түрлі аудио-видео тапсырмалар көбірек қамтылса, оқулық тілдік сұранысқа сай болмақ.

Қазақ тілі оқулықтарында соңғы он жылдар шамасында беріліп жүрген жағдаяттық тапсырмалар белгілі бір бағыт-бағдар алуға, өзіне қажетті білімді таңдауына, оны практикада бекіте алуға негізделеді. Тіл үйренуші алған

тілдік білім бойынша жетістігі мен кемшілігін уақытында анықтап, себеп-салдарын талдауға үйренуі керек. Яғни, оқулықтың бұл қызметі тіл үйренушінің ойлау қызметінің даму деңгейін анықтауға, тіл үйрену барысындағы жеткен жетістіктеріне сараптама жасауға көмектеседі.

Тәрбие берушілік және дамытушылық. Қазақ тілі арқылы қазақ халқының бет-бейнесі көрініс табады. Ғасырлар бойы қалыптасып келе жатқан ұлттық тәрбие, озық өнегелі дәстүр, адами құнды қасиеттер оқулық мазмұнында міндетті атрибуттардың бірі болып табылады. Ұлы ғұлама Әбу Насыр әл-Фараби айтқандай: «Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы». Қазіргі таңда бірнеше тілді білетін, білімі мен біліктілігі жоғары маман жастарды көріп жүрміз. Өкінішке орай, сол жастардың ішінде өз ана тілін меңгеруге құлықсыз, өзінің тамырына терең бойлай алмайтындар да кездеседі. Тәрбие үш нәрсе арқылы беріледі: ата-ана, қоршаған орта және білім. Оқулық пен оқу құралының мазмұны білім алушының қабілетіне сай жеке тұлға ретінде қалыптастыруға және жетілдіруге бағытталуы керек. Оқулық авторының негізгі мақсаты да сол – білім бере отырып еліміздің ұлтжанды, патриот азаматын тәрбиелеуге, жеке тұлғаның жақсы қасиеттерін дамытуға ықпал ету.

Нәтиже мен талқы

Ал енді осы негізгі талаптарға қазіргі таңдағы оқулықтар жауап беріп жатыр ма деген сауалға келсек, алдымен Қазақ тілі оқулықтары мен оқу құралдарын оның мақсаты мен міндеттеріне орай төмендегідей жіктеп көрсетуге болады:

1. Қазақ тілін шет тілі ретінде оқыту құралдары;
2. Қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде оқыту құралдары;
3. Қазақ тілін ана тілі ретінде оқыту құралдары;
4. Қазақ тілін филолог мамандарға оқыту құралдары.

1. *Қазақ тілін шет тілі ретінде оқыту құралдары.* Атына сай бұл оқу материалдары шетелдік азаматтарға арналады. Әлемдік стандарт бойынша тілді оқытудың А1 деңгейін қамтиды. Қазақ тілін әліпбиден бастап, өмір сүруге қажетті белсенді қолданылатын лексикалық минимумды үйренуден бастайды. Қарапайым деңгейде (A1)–лексикалық минимум 800 бірлікті, базалық деңгейде (A2) – 1783 бірлікті құрайды. Қарапайым деңгейдің мақсаты

– қазақ тілі туралы жалпы мағлұмат бере отырып, қазақ халқының мәдениеті, тарихы, салт-дәстүрлерімен және т.б. таныстыру.

Қазіргі уақытта қолданыста жүрген А1 деңгейіне арналған оқу құралдарына тоқталайық. Ол – Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың оқытушысы, ф.ғ.к. Гүлбағиза Мұсаеваның «Қазақ тілі шет тілі ретінде» деп аталатын оқу құралы (Musaeva G.A.:2017: 244).

Оқу құралы бастауыш деңгейге арналғандықтан, күнделікті-тұрмыстық, әлеуметтік-тұрмыстық және әлеуметтік-мәдени салаларға байланысты диалогтер берілген. Коммуникативтік қарым-қатынасқа түсуге (түсіну, жауап қайтару, пікір білдіру) арналған тақырыптар (танысу, зат немесе нәрсе туралы мәлімет сұрау, отбасы мүшелері, заттың саны, мөлшері, адамның жас мөлшері, туған жер, мамандық және іс-әрекет, азық-түлік, киім кешек атауларын білу, заттың және нәрсенің қажеттілігін сұрап білу және т.б.), қарапайым деңгейге арналған тілдік құралдар (жалғау мен жұрнақтар, зат есімнің қарапайым түрі, сан есім, етістік, үстеу, шақтың жеңіл түрі, рай және т.б.) қамтылған. Оқу құралы басында бастауыш деңгейге арналған тапсырмалар сәтті басталады да, соңында материалдар күрделі болып кетеді. Таза бастауыш деңгейдегі тіл үйренушілерге арналмаған сынды.

Қазақ тілін меңгертуге арналған оқулықтардың ішінде «Қазтест» жүйесі бойынша әзірленген «Қазақ тілі. Қарапайым деңгей» деп аталатын (Dosmambetova G.Q., Balabekov A.K., Vozbaeva-Xyng A.T., Seysenova A.D. 2016; Dosmambetova G.Q., Balabekov A.K., Vozbaeva-Xyng A.T., Xazimova A.J., Salihova B.O.: 2016-320 б.) оқулық көш бастап тұр.

Қазақ тілін меңгерудің бес деңгейіне арналған оқулық «Қазақ тілін шетел тілі және екінші тіл ретінде оқыту» әдістемесі негізінде жазылған. Оқулықпен әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-ға академиялық мобильділік арқылы келген шетелдік студенттерге сабақ өткізгенімізде тіл үйренушілердің қызығушылығын туғызатынын, қазақ тілінде сөйлеуге дағды қалыптастыратынын байқадық. Лексикалық тақырыппен грамматикалық материалды үйлестіре байланыстыру, жеңілден күрделіге қарай кезең-кезеңмен сабақтаса өтіп отыру, сөйлеу әрекетінің: тыңдалым, оқылым, жазылым, айтылым тапсырмаларының сәтті таңдалып алынғаны қуантады. Жағдаяттық тапсырмалар тіл үйренушінің сыни ойлау дағдысын қалыптастыруға, ойлауға жетелесе, лексикалық тақырыптары күнделікті қоршаған ортадағы

түрлі аутенттілік жағдайларды қамтып, қызықты әрі тартымды етіп берілген. Мәтіндегі сөздер мен сөз тіркестері сұрыпталып, тіл үйренушінің деңгейіне сай құрылған. Тілді үйретуге арналған түрлі әдіс-тәсілдер тиімді таңдалған. Оқулықтың безендірілуі де эстетикалық талапқа сай. А1 қарапайым және А2 базалық деңгейдегі «Қазақ тілі» оқулығымен тіл үйренген студенттер сөйлеу дағдыларын тез меңгеріп, сабақ барысында белсенділік танытып отырды, әрбір сабақ студенттерді жалықтырмай, керісінше қызығушылықтарын оятып отырды.

Алайда әр тақырыпқа берілетін 2-3, тіпті одан да көп грамматикалық тақырыптар оқулықты күрделендіре түседі. Мысалы, А2 деңгейіне арналған кітаптың III бөлігі «Әуесқойлық» деп аталады. 1-сабақта: нақ осы шақ, күрделі түрі; -нан астам; -шы, -ші жұрнағы, 2-сабақта: -ша, -ше жұрнағы; -лық жұрнағы; жинақтық сан есім; шартты рай сияқты грамматика беріледі. Грамматикалық материалдар белгілі бір жүйемен, «жеңілден күрделіге қарай» ұстанымымен реттелсе, оқулықтың мәнін аша түсер еді.

Ал kaz-tili.kz сайтындағы Татьяна Валяеваның «Грамматика казахского языка. Просто о сложном» деп аталатын кітабы бірден-бір қолжетімді интернет-ресурс болып табылады. «Үздік білім беру сайты» атағына лайық. Автордың еңбекқорлығынанданыс тудырады. Сайт күн сайын жаңа материалдармен толығып, жанарып отырады. Белгілі бір материалды өткен соң «Проверь себя!» деген интерфейсті басып, жаттығу жұмыстарын жасау өте ыңғайлы. Тыңдалымы да бар. Грамматикалық ережелер сызба, кестемен берілген. Жаттығу жұмыстары бірлі-жарым қателеріне қарамастан сәтті таңдалған.

Кемшілігі – қазақ тіл білімі саласы толық қамтылмаған. Сайт тек орыс тілділер үшін. Басқа орыс тілін білмейтін шетелдік азаматтарға ыңғайсыз. Ауған, түркмен, қытай, жапон студенттері бұл сайттың тілі орысша болғандықтан түсінбейді. Тек қазақстандық азаматтарға, не болмаса орысша білетіндерге арналған сияқты. «Сказки-Ертегі» деп аталатын интерфейсте қазақ халқының танымына сай, ұлттық мән-мағына беретін ертегілер жоқ, әлем ертегілері берілген. «Қоянның құлағы неге ұзын?», «Мақтаншақ қоян» сияқты ертегінің желісі түсініксіздеу. Алайда осы ұсыныс-пікірлер ескерілсе, сайттың танымалдығы арта түсер еді.

Сайт соңында кері байланыс бар. Ескерту, ұсыныс қалдыруға болады. Автор оларды ескеріп, түзеп отырады.

2. Қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде оқыту құралдары.

Бүгінгі қазақстандық білім беру жүйесіндегі айрықша өзгерістер «адамның еркін дамуына», оның жоғары мәдениетін, шығармашылық белсенділігін, дербестігін, бәсекеге қабілеттілігін, икемділігін дамытуға басым бағыт береді. Қазақстан Республикасының білім беруді дамыту Тұжырымдамасында: «Қазіргі заман жағдайында жоғары білім беру жүйесіне жаңа сапа мен қоғамдық мәртебе беру және оны айрықша сала ретінде қабылдау қажет, оның бірінші кезектегі міндеті – жоғары білікті мамандарды оздыра даярлау, олар икемді пен білімді болуға тиісті», – деп көрсетілгендей, маманның біліктілігі мен кәсіби деңгейінің жоғары болуы оқытуды дұрыс ұйымдастыра білумен байланысты. Оқытуды дұрыс ұйымдастыру үшін бағдарлама мен соған сай әзірленген оқулық пен оқу құралдардың сапасы жоғары болуы керек.

Қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде оқудың мақсаты – коммуникативтік, тілдік, мәдени-танымдық біліктілігі дамыған дара тұлға даярлауға мүмкіндік туғызу. Қазақ тілін оқыту барысында тіл үйренушілердің пікір айту, ауызша, жазбаша сауатты сөйлеу, қоғамның өзге өкілдерімен дұрыс қарым-қатынас жасау, яғни әрбір адамға керекті коммуникативтік дағдыларды қалыптастыру мәселелерін шешу. Тілді мазмұнсыз, мағынасыз меңгерту мүмкін емес. Тіл арқылы қазақ халқының тарихы, әдебиеті, мәдениеті, ұлттық салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, болмысы танылады.

Сөйлеу тілінің: тыңдалым, оқылым, жазылым, айтылым, тілдесімәрекеттері оқулықтың басты ұстанымы болуы керек. Бұл аспектілер тіл үйренушінің тілдік қарым-қатынас құзыретін қалыптастыруы үшін маңызды.

Осындай мақсат-міндет жүктелген ЖОО-ға арналған оқулықтар мен оқу құралдары жыл өткен сайын санымен де, сапасымен де толығуда. Қазір қазақ тілін өзге аудиторияда оқытатын мамандарға таңдау жеткілікті. Студенттердің бейіміне, ынтасына, сабақ жоспарына, оқу бағдарламасына сай оқулық пен оқу құралдарын, оқу-әдістемелік кешендерді оңай табуға болады.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың Қазақ тіл білімі кафедрасында соңғы бес жыл ішінде (2015-2019ж.) 36 кітап басылып шығыпты. Оны (<http://pps.kaznu.kz/1/Main/ChairPublications>) сайтынан көре аласыз. Оқу материалдарының ішінде бастауыш деңгейге, орта деңгейге, жоғары деңгейге арналғаны да, кәсіби мақсатқа

жазылғаны да, әдістемелік көмекші құралдар да бар.

Тілді бастауыш деңгейде оқытуға арналған Қ. Қарабаеваның (Qarabaeva Q.A.: 2014), Ж. Абдрахманованың «Қазақ тілі» оқу құралы (Abdrahmanova J.A.: 2015.), А. Салқынбай, Н. Егізбаеваның кешенді (қарапайым, базалық, орта деңгей) оқу құралын (A.B. Salqinbay, N.J. Egizbaeva. Qazaq tili. Qarapayım dengey: 2017; A.B. Salqinbay, N.J. Egizbaeva. Bazalıq dengey: Almatı: 2017.; A.B. Salqinbay, N.J. Egizbaeva. Qazaq tili. Orta dengey: 2017.) аудиторияда қолданып жүрміз. Тіл үйренушілердің сенімінен шыға білген кітаптар.

Ал орта деңгейге арналған Ш. Рамазанова (Ramazanova Sh.A.: 2017), А. Аширова (Ashirova A. T.: 2014), Р. Өмірбекова, Н. Мәтбектің (Ymirbekova R.K., Matbek N.Q.: 2016) оқу құралдары сұранысқа ие кітаптар. Кәсіби бағыттағы оқу құралдары да практикадан өткен, сұрыпталған. Жоғарыда аталған оқулықтар мен оқу құралдары тек тілді оқытуға арналғандары ғана. Ал тілдің теориясына арналған кітаптардың саны да жетерлік.

Алайда осындай дүниелердің бар екені көпшілікке беймәлім. Жарнамаланбайды. Әрбір ЖОО-нда осындай шамадағы кітаптар шығып жатыр. Олардың санына статистика жасайтын, сапасын сараптайтын материалдар жоқтың қасы. Әрбір маман өз мүмкіндігіне орай еңбек етуде, зерттеу жүргізуде. Ішінде жаңалыққа толы, аудиторияның қызығушылығын туғызатын дүниелер де, аудиторияның наразылығын туғызатын дүниелер де жетерлік.

Мектеп оқулықтары Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі жанындағы «Оқулық» республикалық ғылыми-практикалық орталығы бойынша сараптамадан өтіп, өндіріске барады. Ал ЖОО-нда тек Республикалық оқу-әдістемелік орталыққа (әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-де) түскен оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендерге сараптама жасалады. Ал Редакциялық баспа кеңесінен (РИСО) өтетін кітаптарға тек кафедра көлемінде ғана сараптама жасалады.

Қазіргі таңда баспадан шыққан оқу құралдарының орнын электронды оқулықтар мен оқу құралдары алмастыруда. *Электронды оқулықтар* тиімді, оны «үздіксіз білім беру» жүйесі бойынша үнемі жаңартып отыруға, толықтыруға болады. Электронды оқулық арқылы сабақтағы материалдарды өту, тапсырма беру, оның орындалуын бақылау мен бағалау жүйесі автоматты түрде

жүзеге асады, бұл оқытушының бағалауға арнайтын уақытын ұзартады. Қайталау, пысықтау жұмыстары үнемі жүріп отырады. Студенттің тілдік білімі мен икемділігі жеке көрініс табады. Сөйтіп ғылыми-ізденіс жұмыстарына жұмылдыруға мүмкіндік туады. Оқу процесін оқу-әдістемелік кешенмен қамтамасыз ету жеңілдейді. Қазіргі цифрлық оқулықта 5 жаңа педагогикалық құрал қолданылуы керек:

- интербелсенділік,
- мультимедиа,
- модельдеу,
- коммуникативтілік,
- өнімділік.

Мультимедиа қажетті нысан туралы шынайы көріністі қамтамасыз ететін болса, интербелсенділік кері жауап алу мен ықпал етуге мүмкіндік береді. Ал модельдеу зерттелетін нысан мен үрдістерге тән реакция – кері байланысты жүзеге асырады.

Егер интербелсенділік пен мультимедиаға модельдеу қосылса – бояма суреттер мен дыбыс-бейне көріністер арқылы өтілетін тақырыптың шынайы мәні ашылады.

Smart-оқулық инновациялық технологиялар мен Интернет-ресурстарды қолдана отырып жасалатын және жаңартылып отырылатын кешенді оқу материалы. Білім алу кезінде өз саласына қатысты түрлі сілтемелер мен ресурстарды кез келген уақытта, кез келген жерде алуға болатын оқулық. Smart-оқулықтардың негізгі бағыттарына: анимациялық контент, бейнеконтент, аудиоконтент, eStream (ағымдағы бейне(видео)), ТҮРО-сызба, 3D-сызба және т.б. қарапайым оқулықта қолданылмайтын элементтер кіреді.

Smart-оқулықтың құрылымын сабақ беретін оқытушы жасайды. Негізгі мақсаты – тақырыпты

жақсы меңгеру үшін оқыту кеңістігін құру. Оқулық бір жағынан оқытудың жеке траекториясын қамтамасыз етуі керек, екінші жағынан бағдарламалық материалдарды беру нақты, оңтайлы болуы керек.

Қорытынды

Қорыта келгенде, қазақ тілін оқыту үдерісінің ғылым нысанына айналуы – қазақ тілін оқыту барысының заман өзгерісіне дер кезінде бейімделу жолдарын танып талдау, практикаға енгізудің тиімді де нәтижелі тетіктерін анықтаумен байланысты. Осыған орай қазақ тілін оқыту әдістемесі де, соған сай жазылған еңбектер де жан-жақты дамып келеді. Қазақ тілін өнімді етеміз десек, онда ең алдымен оқулық мәселесін мықтап қолға алуымыз керек. Мейлі ол қарапайым оқулық болсын, мейлі ол электронды, смарт оқулық болсын ең алдымен қазақ тілінің жан-жақты қырларын ашуға бағытталуы керек. Оқулықтың сапасы дұрыс болу үшін бірнеше мәрте сараптамадан өтіп барып, баспадан шығуы керек. Ол үшін білім беру бағдарламасы жиі өзгере бермей, тұрақталуы керек. «Оқулықтану ғылымы» дейтін термин қолданысқа енгізіліп, оның сапасына жауап беретін білікті де әдіскер қазақтілді мамандар іріктеліп алынуы керек. Оқулық жазбаған мамандарға күрделі де, қиын жұмысты сеніп тапсыруға болмайды. Мектеп оқулықтарына мектепте жүрген ұстаздар, ЖОО оқулықтарына сол жерде қызмет істеп жүрген, қыр-сырын жақсы меңгерген мамандар тартылуы керек.

Оқулықтың мазмұны да, безендірілуі де өте маңызды болып есептеледі. Себебі кітап адамның өмір сүру дағдысына, қалыптасуына әсер етеді.

Әдебиеттер

Лукша П., Песков Д. Будущее образования: глобальная повестка // Глобальный форсайт образования. – 2013. www.refuture.me

Елмұратов Н. Тіл – ұлт тұтастығының тұғыры. <https://egemen.kz/article/ult-tutastyghynyn-tughyry>.

kaz-tili.kz, til.gov.kz, tilalemi.kz, emle.kz, termincom.kz, mtdi.kz, atau.kz, sozdik.kz, lugat.kz, soylem.kz

Мұсаева Г.Ә. Қазақ тілі – шет тілі ретінде (Базалық деңгей). 1-кітап. – Оқу құралы (Өңделіп толықтырылған, 2-басылымы). – Алматы: Қазақ университеті, 2017. – 244 б.

Досмамбетова Г.Қ., Балабеков А.К., Бозбаева-Хунг А.Т., Сейсенова А.Д. Қазақ тілі: Қарапайымдеңгейге арналған оқулық. – Астана, 2016. – 268 б.

Досмамбетова Г.Қ., Балабеков А.К., Бозбаева-Хунг А.Т., Хазимова Ә.Ж., Салыхова Б.О. Қазақ тілі: Базалық деңгейге арналған оқулық. – Астана, 2017. – 320 б.

<http://pps.kaznu.kz/1/Main/ChairPublications/510/1/0/2013>

Қарабаева Қ.А. Қазақ тілі. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 145 б.

Абдрахманова Ж.Ә. Қазақ тілі: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 112 б.

Салқынбай А.Б., Егізбаева Н.Ж. Қазақ тілі. Қарапайым деңгей: қазақ тілін шет тілі ретінде оқытуға арналған оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2017. – 144 б.

Салқынбай А.Б., Егізбаева Н.Ж. Қазақ тілі. Базалық деңгей: қазақ тілін шет тілі ретінде оқытуға арналған оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2017. – 140 б.

Салқынбай А.Б., Егізбаева Н.Ж. Қазақ тілі. Орта деңгей: қазақ тілін шет тілі ретінде оқытуға арналған оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2017. – 124 б.

Рамазанова Ш.Ә. Қазақ тілі: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2017. – 222 б.

Аширова А.Т. Қазақ тілі: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 126 б.

Умирбекова Р.К., Мәтбек Н.Қ. Қазақ тілі: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 220 б.

References

Abdrahmanova Zh.A. (2015). Qazaq tili: oqu quraly. [The Kazakh language: a textbook.] Almaty: Qazaq universiteti. Pp. 112. (In Kazakh)

Ashirova A.T. (2014). Qazaq tili: oqu quraly. [The Kazakh language: a textbook.] Almaty: Qazaq universiteti P.126.(In Kazakh)

Elmyratov N. (2016). Til – ult tutastygynyn tугyry. [Language is a pillar of the nation's unity] <https://egemen.kz/article/ult-tutastygynyn-tugyry>.(In Kazakh)

Dosmambetova G.Q., Balabekov A.K., Bozbaeva-Hung A.T., Sejsenova A.D.(2017). Qazaq tili: Qarapajym dengejge arналған оқулық. [Kazakh Language: English to Arabic] P. 268 (In Kazakh)

Dosmambetova G.Q., Balabekov A.K., Bozbaeva-Hung A.T., Hazimova A.ZH., Salyhova B.O. (2017). Qazaq tili. Bazalyq dengejge arналған оқулық. [English Language: Basic English.] P. 320.(In Kazakh)

Qarabaeva Q.A. (2014). Qazaq tili. [The Kazakh language.] Qazaq universiteti. P. 145. (In Kazakh)

Luksha P., Peskov D. (2013). Budushchee obrazovaniya: globalnaya povestka. [The future of education: a global agenda] Globalnyj forsajt obrazovaniya. www.refuture.me(In Russian)

Musaeva G.A. (2017). Qazaq tili – shet tili retinde (Bazalyq dengej). [Kazakh as a Foreign Language (Basic level).] 1-kitap. Oqu quraly (ondelip tolyqtyrylgan, 2-basylymy). Almaty: Qazaq universiteti. P. 244. (In Kazakh)

Ramazanova Sh.A. (2017). Qazaq tili: oqu quraly. [The Kazakh language: a textbook.] Almaty: Qazaq universiteti. P. 222. (In Kazakh)

Salqynbaj A.B., Egizbaeva N.Zn. (2017). Qazaq tili. Qarapajymdengej: qazaqtilinshettiliretindeoqytugaarналғаноқуқуралы. [Simple level: a manual for teaching the Kazakh language as a foreign language.] Almaty: Qazaq universiteti. P. 144. (In Kazakh)

Salqynbaj A.B., Egizbaeva N.Zn.(2017). Qazaq tili. Bazalyq dengej: qazaq tilin shet tili retinde oqytuga arналған оқу қуралы. [Basic level: a manual for teaching the Kazakh language as a foreign language.]Almaty: Qazaq universiteti. P. 140.(In Kazakh)

Salqynbaj A.B., Egizbaeva N.Zn.(2017). Qazaq tili. Oрта dengej: qazaq tilin shet tili retinde oqytuga arналған оқу қуралы. [Secondary level: a manual for teaching Kazakh as a foreign language.]Almaty: Qazaq universiteti. P.124.(In Kazakh)

Umirbekova R.K., Matbek N.Q. (2016). Qazaqtili: oququraly. [The Kazakh language: a textbook.]Almaty: Qazaq universiteti. P. 220. (In Kazakh)

kaz-tili.kz, til.gov.kz, tilalemi.kz, emle.kz, termincom.kz, mtdi.kz, atau.kz, sozdik.kz, lugat.kz, soylem.kz.

<http://pps.kaznu.kz/1/Main/ChairPublications/510/1/0/2013>